

МУЗИКА ЯК ВАЖЛИВИЙ ЧИННИК ВПЛИВУ НА ЕМОЦІЙНУ СФЕРУ ЛЮДИНИ: ІСТОРИКО-ТЕОРЕТИЧНИЙ АСПЕКТ

У статті розглянуто особливості впливу музики на емоційну сферу людини. Проаналізовано способи осмислення проблеми в історичній перспективі. Обґрунтовано ідею стосовно того, що музика є могутнім засобом виховання та самовиховання особистості.

Ключові слова: музика, людина, емоції, мистецтво.

В статье рассмотрены особенности влияния музыки на эмоциональную сферу человека. Проанализированы способы осмысления проблемы в исторической перспективе. Обосновывается идея о том, что музыка является могучим средством воспитания и самовоспитания личности.

Ключевые слова: музыка, человек, эмоции, искусство.

In the article the peculiarities of music influence on the emotional sphere of the human are observed. The ways of comprehension of this problem in the historical perspective are analyzed. The idea that music the powerful source of the upbringing and self-education is substantiated.

Key words: music, human, emotions, art.

Постановка проблеми. Важливим складником і виразником духовного життя суспільства є емоційна сфера, що пронизує всі напрями його життєдіяльності. Емоції впливають на наше життя, вони зафарбовують його у світлі або темні барви, уможливають виникнення низки проявів емоційних станів, як позитивних, так і негативних: радості, любові, ненависті, страждання й співпереживання. Вони підвищують емоційний тонус людини, або навпаки – гальмують не лише процес діяльності конкретної людини зокрема, а й цивілізаційні процеси взагалі. Емоції в їхньому онтогенезі є переживаннями конкретної людини чи спільності, що має свій уклад і свої традиції. Саме ці конкретні умови й позначаються на формуванні емоційного світу індивіда, а через формування емоційної сфери та почуттів людини відбувається становлення її психіки, свідомості, тобто становлення її як особистості.

Емоції відіграють у житті людини особливу роль. Зокрема американські вчені дослідили, що навіть розумові здібності не є для неї такими важливими, як рівень емоційного розвитку.

На жаль, наша система освіти ще й досі спрямована на формування теоретичних знань і певною мірою ігнорує емоційний розвиток людини. Зокрема

йдеться про набір тих якостей, які, власне, й дають ключ до розгадки того, чому за умови однакових розумових здібностей одному вдається сягнути далеко, а іншому – ні. Люди з добре розвинутою емоційною сферою краще налагоджують стосунки з тими, хто їх оточує, швидше знаходять вихід зі складного становища, спроможні цілеспрямованіше керувати процесами соціального характеру або тими, що пов'язані з особистим життям. З наукової точки зору, це перш за все тлумачиться наявністю високого коефіцієнта емоційного розвитку – EQ (термін, уведений Д. Гоулменом). До означеного поняття входять такі чинники, як уміння розібратись у собі, керувати своїми емоціями, цілеспрямованість, здатність до співчуття та вміння допомогти людям налагодити міжособистісні взаємини.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Сфера емоцій належить до галузі психологічних наук. Але оскільки тривалий час психологічна наука розвивалась у надрах філософії, то історію теорії емоцій ми пов'язуємо з іменами Аристотеля, Платона, Сократа. Структуру естетичного переживання як важливого компонента естетично спрямованого ставлення до музики розглядали Д. Б. Кабалевський, В. В. Медушевський, А. Н. Сохов, Г. С. Тарасов, Б. М. Теплов та ін. Філософське осмислення емоцій та почуттів спирається на сучасні психологічні експериментальні дослідження таких науковців, як П. К. Анохін, Г. М. Бреслав, В. К. Вілюнас, О. В. Запорожець, О. М. Леонтьєв, Я. З. Неверович, С. Х. Раппопорт, С. Л. Рубінштейн, П. В. Симонов та ін.

Метою статті є висвітлення особливої ролі та значущості музики у ході розвитку емоційної сфери особистості.

Виклад основного матеріалу. Одним із провідних різновидів мистецтва, що цікавить та захоплює людство і має особливий вплив на його емоційну сферу, є музика. Вона займає особливе місце в соціумі, оскільки спроможна розкривати складні духовні процеси свого часу, виконуючи роль найтоншого емоційно-психологічного барометра суспільства. Глибоке проникнення у внутрішній світ людини можливе завдяки здатності музики акумулювати людські психологічні якості у необмеженому діапазоні: від народження розрізаних підсвідомих відчуттів до утворення узагальнених трансцендентних символів. Музичні образи, позбавлені зображальної предметності й словесної конкретності, завдяки цьому прямолінійному дидактизму приваблюють і захоплюють слухачів своєю щирістю, невимушені-

стю, емоційністю, ідеальністю, свободою. Отож не дивно, що вплив музики на становлення особистості, перш за все молодого, величезний, а тому й проблеми формування її емоційної сфери завжди актуальні.

Надзвичайно точно й емоційно охарактеризував призначення та своєрідність музики П. І. Чайковський: «Мета музики – пробудити душевне хвилювання, адже ніяке інше мистецтво не пробуджує настільки величним чином благородні почуття у серці людини». З ним погоджується відомий радянський педагог В. А. Сухомлинський, вважаючи, що завдяки музиці в людині прокидається уявлення про піднесене, величне, прекрасне не тільки в оточуючому світі, а й у самого себе.

У сучасних умовах актуальним стало таке поняття, як «музикотерапія». Його суть зводиться до того, що сприйняття і розуміння музики відбувається у відчутті її зв'язками, м'язами, рухом, диханням. Зважаючи на це, музична терапія може стати ефективним методом лікування людини. Сучасна система освіти повинна усіма можливими засобами допомогти суспільству вирішувати ці проблеми, адже музикотерапія впливає на фізичну, емоційну, інтелектуальну, соціальну, естетичну і духовну сторони людини та спрямована на формування особливого середовища «стійкої духовності», формування сильної, творчої, життєздатної особистості.

Емоції відіграють важливу роль в еволюції людини, в її індивідуальному розвитку, допомагають адаптуватися до динамічних умов життя. Вони виконують означені функції завдяки своїй здатності організувати й мотивувати когнітивні процеси й поведінку. Зважаючи на це, П. К. Анохін наголошував на тому, що «...варто лише на хвилинку уявити собі життя людей без емоцій, як перед ними відкривається глибока безодня взаємного нерозуміння й суцільної неможливості встановити суто людські взаємини. Світ таких людей був би світом бездушних рабів, які позбавлені усієї гами людських переживань і нездатних зрозуміти суб'єктивні наслідки всього, що відбувається у зовнішньому світі і значення своїх власних вчинків для оточуючих. Страшна і похмура картина. На щастя, емоції людини не тільки існують як закономірне явище природи, а й проявляють чіткі ознаки прогресу» [1, с. 547]. Уміння розуміти та враховувати переживання – одне з найважливіших умов правильного виховання.

Музичне виховання відіграє важливу роль в естетичному і моральному становленні особистості людини. Завдяки музиці в неї пробуджуються уявлення про прекрасне і величне. Музика є найдивовижнішим, найтоншим засобом прилучення людини до добра, краси, людяності. «Значення музики в школі виходить далеко за межі мистецтва, – зазначав видатний музикант і педагог Д. Кабалевський. – Так само, як література і образотворче мистецтво, музика рішуче проникає в усі сфери виховання й освіти наших школярів, будучи могутнім і нічим не замінним засобом формування їх духовного світу» [6, с. 195].

Так, перевага музики перед іншими мистецтвами визначається силою її безпосереднього емоційного впливу на людину. Дивно, що сила ця безвідносна до нашого бажання чи небажання. Всупереч волі людини музика здатна змінити її настрої, емоційний стан або навіть м'язовий тонус. Першоджерелом музики є не лише оточуючий світ,

а й сама людина, її духовний світ, характер, інтелектуальні й вольові якості. Музика несе в собі цілісний світогляд, їй властиво тотожно виразити переживання людини як рух, процес з усіма його змінами й відтінками, динамічними наростаннями і спадами, взаємопереходами емоцій і їх зіткненнями.

У глибоку давнину людство оспівувало музику як прекрасний дар богів. Це зумовлювалося тим, що вона багато давала людині. Музика заспокоювала її в хвилини смутку, робила повноцінними її радості, впливала сили у стомлений організм, повертала втрачене здоров'я, об'єднувала людей загальними переживаннями. Так, у VIII-IX ст. до н.е. китайський мислитель Конфуцій у своїй «Книзі пісень» торкнувся важливої проблеми впливу музики на організм людини. Разом із тим, особлива увага зверталася на здатність музики створювати настрої релігійної побожності, піднесеності, заряджаючи людину енергією та бадьорістю, а також утвердженню моралі і соціальної гармонії в суспільному житті. Остання обставина є надзвичайно актуальною в наші дні, коли більшість людей із різних причин перебуває у стані соціальної апатії [5, с. 2]. У міфах і переказах різних народів зустрічається багато розповідей про чудодійну та магічну силу музики. Наприклад, згідно з давньоіндійськими Ведами музичні звуки спроможні приборкати демонічні сили природи. Широковідомий також давньогрецький міф про Орфея, що спускається до підземного царства смерті і своїм чарівним співом приборкує грізних фурій (ериній). Його мистецтво змушувало рослини схилитися, камені – зрушуватися, звірів – завмирати.

У давньоєгипетському міфі згадується, що на дикий і мінливий норов дочки бога сонця Ра можна було вплинути лише за допомогою музики і танцю. Ши Да, легендарний китайський арфіст, приборкував своїм інструментом вітри і жар сонця. Нарешті, у карело-фінському епосі «Калевала» розповідається про двох чарівників, які співом і музикою могли підпорядковувати собі всю природу. Проте не лише у міфах, а й у реальному людському співтоваристві давно була усвідомлена стихійна могутність впливу музики на людину. «Музика має бути приборкана й обмежена законом – такий сильний її вплив», – зазначав Платон [7, с. 10].

Однак музика могла приносити і шкоду: забирала в людей хоробрість, занурювала в глибоку тугу, а ще – робила їх розбещеними й агресивними.

Таким чином, висновки про різноманітний вплив музики здавна мали вихід в практику. Думка філософів спрямовувала увагу композиторів і виконавців у потрібну для цілей держави сторону і диктувала план використання музики в суспільному і власному житті громадян. Залежно від характеру емоційного впливу творів, одні з них використовувалися для пишних придворних церемоній, а інші – для культурних цілей чи обслуговування у військовому побуті. Є також приклади використання музики в медицині та педагогіці.

Із давніх-давен важливе значення мала музика і в справі виховання молоді. Так, у Стародавньому Єгипті молоді люди вивчали музику, що здатна була стримувати й очищати пристрасті. Але особливо глибоко питання про вплив музики на людину досліджувалося в Стародавній Греції, звідки, як відомо, бере свій початок вчення про етос, яке стверджувало величезне морально-виховне значення

музичного мистецтва. Музичній освіті в Греції надавали виключної уваги: в Аркадії всі громадяни до 30-річного віку повинні були навчатися співу й інструментальній музиці; в Спарті, Фівах і Афінах – вчитися грі на авлосі; святим обов'язком молодих греків вважалася участь у хорі [2, с. 5].

Історія зберегла чимало фактів, що засвідчують успішне використання терапевтичних можливостей музичного мистецтва. Так, у Стародавній Греції Платон виділяв два методи виховання: гімнастику – для виховання тіла та музику – для виховання душі. Музика є основним засобом і в системі естетичного виховання Аристотеля, який багато часу присвятив виявленню музичних ладів, ритмів і мелодій, вирізняв музичні інструменти, мелодії та ритми, які повинні використовуватися у вихованні, впливаючи на ті чи інші сфери емоційного сприймання. Отже, музика в понятті греків є дуже близька до психології.

Високу оцінку отримав лікувальний ефект музики в Єгипті, Римі, Греції. З давніх-давен знали, що музика має виховний, корегуючий вплив, коли її використовувати правильно, але може бути і шкідливою, якщо нею послуговуватися непомірковано. Своєрідність музики полягає в тому, що вона відображає життя людини ніби у дзеркалі людських емоцій, розкриваючи багатогранну емоційну реакцію людини на навколишню її дійсність, на ті чи інші події, вчинки, на явища природи та соціальне буття.

В естетичних поглядах далекого минулого було, звичайно, багато примітивного. В них не розкривалися соціальні чинники, що обумовлювали якість музики, яка використовувалася, ігнорувався її образний зміст, абсолютизувався вплив ладів. Формальний підхід до вивчення музичних явищ призводив до примітивізації і схематизму. Однак, не дивлячись на історично зумовлені помилки, в основі цих поглядів було і зерно істини: дійсно, музика могла чинити на людей як позитивний, так і негативний вплив, тобто приносити їм не лише користь, а й шкоду.

Тісний зв'язок музичного мистецтва з формуванням моральності людини було помічено дуже давно. Ще Конфуцій зазначав: «Якщо хочеш дізнатися, чи гаразд із правлінням у якійсь країні і чи здорові там звичаї, то прислухайся до її музики» [7, с. 18].

Вважалася, що за допомогою музики можна свідомо формувати особистість. Не дивно, що вчителі музики мали високий суспільний авторитет. Прикладом може слугувати Дамон – учитель музики Сократа, на якого часто посилялися в політичних і філософських питаннях тогочасної літератури [4, с. 18].

Музикантів у давнину нерідко ставили вище за державних мужів, оскільки вважалася, що вони спілкуються з Богом. «Музика для невтаємниченого в ліпшому випадку є тільки приємним шумом, тоді як для втаємниченого вона – небесна мова», – писав Антон Рубінштейн [4, с. 18].

У середні віки проблема, пов'язана з музикою як засобом розвитку емоційної сфери вивчалася в межах теорії афектів, що встановлювала зв'язок між емоційними проявами людини в житті та засобами їх відображення в музиці. У цій теорії було конкретно розглянуто взаємодію темпів, ритмів, ладів, тембрів у передачі емоційних станів, їх дію на людей із різними темпераментами, але завершеної концепції моделювання емоцій у теорії афектів так і не було

створено.

У середньовіччі музику використовували переважно з релігійною метою. Музика як вагомий компонент богослужіння давала значний позитивний психотерапевтичний ефект на вірних. Арабські, іранські та середньоазіатські вчені цього періоду зробили суттєвий внесок у розвиток музикотерапії. Авіценна (Ібн Сіна) писав: «Тих, хто страждає меланхолією, необхідно розважати музикою». Крім того, він зауважував, що добрий спів здатний зменшити біль і може навіть присипляти. У Європі (XIII ст.) в лікарнях були створені спеціальні приміщення, де музика звучала з лікувальною метою.

Питання про механізм лікувальної дії музики, її впливу на гармонізацію душі з оточуючим і внутрішнім світом намагалися розглядати і в епоху Ренесансу. Зростає також інтерес до музики як лікувального засобу і не тільки серед лікарів, а й серед письменників (Ф. Петрарка, Ф. Рабле, В. Шекспір), композиторів (Ф. Салінас, Дж. Царліно), реформаторів (Мартін Лютер).

Із XVIII ст. детально вивчаються естетичні переживання (Г. В. Ф. Гегель, Ш. Кант, Д. Юм, Ф. Шеллінг та ін.), структура емоційного життя та намагання семіотичного дослідження емоцій (Г. Хоум). На християнському підґрунті розвивається оригінальна філософія «серця» (Г. С. Сковорода, П. Д. Юркевич). Професори Києво-Могилянської академії, спираючись на результати досліджень тогочасної науки про людину, детально характеризують динамічні ознаки почуттів та емоцій, їх зовнішнє вираження в емоційно-експресивних засобах; осмислюють емоційність як компонент темпераменту людини (Я. Козельський); намагаються класифікувати емоції, наголошуючи на їх полярності, бівалентності, виявити причини виникнення «перетерплення» (Г. Кониський, М. Козачинський).

XVIII ст. вимагало від музики спокою, гармонійного злиття із Всесвітом і навіть розчинення у вічності.

Музика XIX ст. викликала почуття романтичного піднесення, сумного схвилювання, таємничої і світлої туги; трагізм, звичайно, був урівноважений почуттям мужнього оптимізму і революційним пафосом.

У XX ст. набули популярності гедоністичні (Д. Дрейк, Дж. Сантаян, М. Шлік та ін.) та емотивні (А. Айер, Р. Карнап, Ч. Стівенсон) теорії емоцій, які відзначаються суб'єктивізмом та етичним релятивізмом.

Композитори-модерністи XX ст. звернулися до «рваних ритмів», аби передати дух епохи, коли «розпався зв'язок часів». Інколи їх музика викликала передчуття майбутньої катастрофи чи відчуття тривоги і напруги.

Саме гамма почуттів творить емоційну сферу, духовний світ особистості. Створення сприятливих умов, які б спонукали до добрих вчинків, – провідна сфера діяльності педагога. На це особливу увагу звертав А. Макаренко, який вважав, що у вихованні найважливішим є формування характеру, а у вихованні характеру визначальну роль відіграє виховання людських почуттів. Він зазначав: «Якщо неможливо як слід виховати людське почуття, то неможливо виховати нічого».

Особливу увагу формуванню емоційної сфери та духовного світу учня приділяв В. О. Сухомлин-

ський. У музиці він вбачав найчудодійніший засіб прилучення людини до краси, добра, людяності. Використання «музики природи» як засобу виховного впливу – його велика педагогічна знахідка, одна з найважливіших позицій його педагогічної системи. Великі творці мистецтва (від Гомера і Вергілія до Гете, Бетховена, Шуберта) саме в природі черпали своє натхнення.

Педагог вважав, що саме «краса – могутній засіб виховання чутливості душі... Я б назвав красу гімнастикою душі – вона випрямляє наш дух, нашу совість, наші почуття і переконання...» [8, с. 414]. В. О. Сухомлинський як тонкий психолог розумів, що від того, «наскільки яскраво забарвлюються емоційно пізнавальні в роки отрочества ідеї, принципи, настільки широке коло фактів охоплює людина своїм мисленням поглядом, наскільки органічно зливаються, поєднуються емоційна й моральна оцінки навколишнього світу, наскільки глибоко відбиваються пізнавані людиною ідеї в її особистій діяльності, боротьбі, залежить тонкість, душевність, сердечність особистого ставлення до людини й колективу, до болів і радощів інших людей» [9, с. 501].

Особливе методологічне значення для музичної педагогіки мають дослідження Л. С. Виготського. Це стосується передусім висновків ученого про соціальну функцію мистецтва як образного пізнання, роль емоційних переживань у процесах створення і сприймання творів мистецтва, катарсичну дію естетичної реакції, діалектику форми і змісту у творі мистецтва, творчий характер сприймання, діалектику поєднання «соціального» й «особистісного» у мистецтві та процесі його пізнання тощо. Завдання дослідника Л. С. Виготський вбачав у тому, щоб виявити структуру естетичної реакції, викликану твором. Стверджуючи, що психологічний аналіз переживань читача є безплідним, він розглядав художній твір як систему подразників, свідомо і планомірно організованих таким чином, щоб викликати естетичну реакцію. При цьому, аналізуючи структуру подразників, можна відтворити структуру реакції. Характеризуючи випереджаючий характер сприймання складних об'єктів, яким є мистецтво, Л. С. Виготський підкреслював, що мистецтво – це організація нашої поведінки на майбутнє, установка наперед.

Л. С. Виготський також вказував на можливість управління сферою емоційних переживань у процесі сприймання творів мистецтва. Будь-якому акту сприймання, зазначав учений, передують акти раціонального пізнання, розуміння, визнавання. «Через свідомість ми проникаємо у несвідоме, ми можемо відомим чином так організувати свідомі процеси, щоб через них викликати процеси несвідомі», –

писав він [3, с. 327].

Науковець підкреслював зворотний зв'язок уяви з емоціями, названий законом емоційної реальності уяви. Суть цього закону полягає в тому, що будь-яка побудова фантазії зворотно впливає на наші почуття, однак вона не завжди може відповідати дійсності, проте почуття, що нею викликаються, є дійсними почуттями, адже вони реально переживаються і захоплюють людину» [3, с. 15].

Висновки. Музичне мистецтво – важливий розділ естетичної культури, без якого важко уявити естетичне виховання особистості. Значущість цього обумовлена тим, що мистецтво відображає навколишню дійсність, природу, людину та її почуття і переживання, воно є найвпливовішим чинником виховання естетичних, художніх смаків, утворення інших форм пізнання.

Отже, зважаючи на вищевикладене, музика в усі періоди розвитку суспільства вважалася важливим чинником впливу на емоційну сферу людини і одним з основних її регуляторів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Анохин П. К. Эмоции / П. К. Анохин // Большая советская энциклопедия. – М. : Советская энциклопедия, 1964. – Т. 35. – С. 581.
2. Блинова М. П. Некоторые вопросы музыкального воспитания школьников в свете учения о высшей нервной деятельности : пособие / М. П. Блинова. – М. : Просвещение, 1964. – 103 с.
3. Выготский Л. С. Воображение и творчество в детском возрасте : психологический очерк / Л. С. Выготский. – Изд 3-е. – М. : Просвещение, 1991. – 93 с.
4. Емоційний розвиток дитини / упоряд. : С. Максименко, К. Максименко, О. Главник. – К. : Мікрос-СВС, 2004. – 109 с.
5. Захарчук О. Лікування музикою / О. Захарчук // Культура і життя. – 2001. – № 31. – С. 2.
6. Кабалевский Д. Воспитание ума и сердца : книга для учителя / Д. Кабалевский. – М. : Просвещение, 1984. – 206 с.
7. Побережна Г. І. Загальна теорія музики : підручник / Г. І. Побережна, Т. В. Щериця. – К. : Вища шк., 2004. – 303 с.
8. Сухомлинський В. О. Твори : в 5 т. / В. О. Сухомлинський. – К. : Рад. школа, 1976. – Т. 2. – С. 414.
9. Сухомлинський В. О. Твори : в 5 т. / В. О. Сухомлинський. – К. : Рад. школа, 1977. – Т. 3. – С. 501.

Дата надходження до редакції: 17.03.2015 р.